

УДК 316.2

МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ ГРУПОВИХ ВІДМІННОСТЕЙ: СОЦІОЛОГІЧНА КОНЦЕПЦІЯ А. М. ЯНГ

Ляпіна Людмила Анатоліївна – кандидат політичних наук, доцент, декан факультету соціології Чорноморського державного університету імені Петра Могили, (м. Миколаїв)

У статті розглядається концепція мультикультуралізму групових відмінностей американського соціального теоретика А. М. Янг. Підкреслюється, що ця концепція базується на визнанні різноманітності та відмінності соціальних груп, які є необхідними та бажаними складовими модерних суспільств. Захищаючи політику відмінностей, ідеалу загального універсального громадянства А. М. Янг протиставляє ідеал різноманіття, що уособлюється в ідеалі громадянства, диференційованого по групам та заснованого на груповій репрезентації і правах. Дослідниця розкриває суть групової диференціації як факту суспільного життя; виокремлює основні форми пригноблення, зокрема такі, як експлуатація, маргіналізація, неспроможність, культурний імперіалізм та насильство; визначає механізми групового представництва у контексті демократизації, тобто реорганізації правил прийняття рішень, підкреслює роль міста як взірця соціальної диференціації без домінування та пригноблення.

Ключові слова: мультикультуралізм, соціальна група, групова диференціація, групова репрезентація, пригноблення, демократизація.

В статье рассматривается концепция мультикультурализма групповых различий американского социального теоретика А. М. Янг. Подчеркивается, что эта концепция основывается на признании разнообразия и различия социальных групп, которые являются необходимыми и желательными составляющими современных обществ. Защищая политику различий, идеалу всеобщего универсального гражданства А. М. Янг противопоставляет идеал разнообразия, который олицетворяется в идеале гражданства, дифференцированного по группам и основанного на групповой репрезентации и правах. Исследовательница раскрывает суть групповой дифференциации как факта общественной жизни; выделяет основные формы угнетения, в частности такие, как эксплуатация, маргинализация, неспособность, культурный империализм и насилие; определяет механизмы группового представительства в контексте демократизации, то есть реорганизации правил принятия решений; показывает роль города как образца социальной дифференциации без доминирования и угнетения.

Ключевые слова: мультикультурализм, социальная группа, групповая дифференциация, групповая репрезентация, угнетения, демократизация.

The article discusses the concept of multiculturalism group differences of the American social theorist A. M. Young. This concept is based on the recognition of diversity and differences of social groups that are necessary and desirable components of modern society. A. M. Young defends policy differences. She contrasts the ideal of universal citizenship and universal ideal of diversity, which is embodied in the ideal of citizenship, differentiated by groups and based on group representation and rights. The article reveals the essence of group differentiation as a fact of social life, identified the main forms of oppression, such as exploitation, marginalization, disability, cultural imperialism and violence; mechanisms of group representation in the context of democratization; the role of the city as a model of social differentiation without domination and oppression.

Keywords: multiculturalism, social group, group differentiation, group representation, oppression, democratization.

Зростання імміграційного тиску на індустріально розвинені країни світу в останні кілька десятиліть ХХ ст., особливо в останні кілька років ХХІ ст., настільки велике, що ані національна держава, ані її культурна система впоратися з цим у повному обсязі та у звичному інтеграційно-асиміляційному модусі вже не можуть. Це означає, що колишні форми міжкультурної, міжетнічної взаємодії потребують серйозної трансформації. У першу чергу, необхідним є пошук оптимальних алгоритмів міжгрупової взаємодії, а також зміна характеру відносин між державою, її інститутами та різними групами населення.

У цьому сенсі мультикультуралізм набуває особливого значення, адже охоплює весь спектр соціальних, етнокультурних, політичних проблем, які виникають у взаєминах між державою, національною більшістю, з одного боку, та меншостями, з іншого, а також пропонує нові підходи у конкретних національних політиках до принципів визнання, недискримінації, свободи групового та індивідуального вибору, соціальної злагоди, міжетнічної, міжкультурної толерантності та мирного співіснування.

Проблема міжгрупової взаємодії є також актуальною й для сучасного українського суспільства, яке уособлює інтереси різноманітних соціальних груп та традиції багатьох культур. Це породжує необхідність рефлексивного осмислення феномену мультикультуральності в українському просторі.

У даному контексті викликає інтерес одна з найбільш значимих у соціологічній теорії концепція мультикультуралізму групових відмінностей американського соціального теоретика Айріс Меріон Янг.

Теоретичне обґрунтування мультикультуралізму міститься у таких працях дослідниці, як «Держава та групова диференціація. Критика ідеалу універсального громадянства» (1989 р.), «Справедливість і політика відмінностей» (1990 р.), «Включення та демократія» (2000 р.) та ін. [5-7]. Критичний аналіз концепії мультикультуралізму А. М. Янг здійснений у небагатьох працях, з яких насамперед доцільно виділити наукові доробки вітчизняних та зарубіжних дослідників Х. Голинської [2], М. Хомякова [3], К. Яценка [4] та ін.

Сьогодні виникає необхідність переосмислення концепції мультикультуралізму групових відмінностей А. М. Янг у контексті, з одного боку, пошуку оптимального варіанту вирішення проблем мультикультуралізму, пошуку міжкультурного компромісу, у тому числі й для українського суспільства, а, з іншого боку, подальшого розвитку соціологічної теорії мультикультуралізму. У цьому й полягає *мета* даної статті.

Реалізуючи цю мету, перш за все зазначило, що мультикультуралістська теорія А. М. Янг складається з двох основних частин – негативної – критики класичного ліберального «ідеалу асиміляції» і позитивної – власної теорії демократії групової репрезентації, «ідеалу різноманітності». Перший ідеал («ідеал асиміляції») на думку дослідниці, являє собою прагнення до знищення групових відмінностей, вірніше, заміну їх на відмінності індивідуальні. Лібералізм, який усуває відмінності з публічної сфери суспільства, надихається саме цим ідеалом, який найкраще проявляється в іншому ліберальному ідеалі загального універсального громадянства, для вступу до якого носії різних групових ідентичностей змушені маскувати їх або від них відмовлятися.

Громадянство універсально для кожного, й усі однакові в якості громадян. Якими б не були соціальні та групові відмінності між громадянами, якими б не були нерівності відносно добробуту, статусу і влади у повсякденній діяльності громадянського суспільства, саме громадянство дає усім однаковий статус рівних членів. Так, на думку А. М. Янг, разом з ідеєю рівності, яка розуміється як тотожність, ідеал універсального громадянства уособлює у собі, окрім поширення громадянства на кожную людину, принаймні ще два значення:

1) універсальність, що визначається як загальне у протилежність особливому; тобто те, що у громадян є спільне у протилежність тому, чим вони відрізняються один від одного;

2) універсальність у сенсі законів і правил, які застосовуються до всіх однаково; законів і правил, що сліпі до індивідуальних та групових відмінностей [7, р. 250].

Загальне громадянство, таким чином, є універсальним і ззовні, і зсередини. Але цей ідеал у свій час дуже важко реалізовувався на практиці, поступово включаючи у себе усе нові й нові групи – жінок, расові меншини тощо, які раніше були виключені з громадянства. Протягом усієї політичної боротьби XIX – XX століть пригнічені класи, раси та групи вважали, що отримання статусу повного громадянства, тобто рівних політичних та громадянських прав, приведе їх до повної свободи та рівності. Проте нині, коли права громадянства у ліберальних суспільствах формально вже поширені на всі групи, деякі з них усе ще відчувають ставлення до себе як до громадян другого сорту. Це ставить перед соціальною практикою та соціальною теорією питання – чому розширення прав рівного громадянства не призводить до повної соціальної справедливості та рівності?

Відповідаючи на це питання, А. М. Янг, з одного боку, відмічає, що ті види соціальної діяльності, які здебільшого визначають статус індивідів та груп, або анархічні, або контролюються олігархією; економічне життя, у свою чергу, не знаходиться під контролем громадян у достатній мірі для того, щоб здійснювати помітний вплив на нерівний статус груп та нерівне ставлення до них у суспільстві. Проте, з іншого боку, вчена не вважає економічні причини єдиними і навіть головними, тому основний акцент робить на проблемі групових ідентичностей у суспільстві. Сучасні суспільні рухи значно послаблюють зв'язок між громадянством для кожного та двома іншими його значеннями – наявністю спільного разом з іншими громадянами життя і ствердження необхідності однакового з іншими громадянами ставлення. У цих рухах формується позитивний

характер групової особливості та гордість за неї проти ідеалів асиміляції. І ці рухи, окрім усього іншого, ставлять під питання те твердження, що закон і політика повинні насаджувати рівне ставлення до усіх груп. Саме тут, за А. М. Янг, і знаходиться паросток концепції диференційованого громадянства як найкращого способу реалізації принципів включення та участі в ньому кожного.

Такі практичні розуміння підкріплюються теорією. Зокрема, у своїй критиці вчена намагається показати, що універсальність громадянства у сенсі включення та участі кожного насправді суперечить і універсальності як спільності, і універсальності як однаковому ставленню до всіх груп: «ідеал універсальності, який у рамках громадянства виражає та створює спільну волю, долаючи особливі відмінності групового членства, ситуації та інтересу, на практиці веде до того, що виключені групи визнаються нездатними прийняти дану точку зору» [7, р. 251].

Отже, ідея громадянства як вияв спільної волі схильна до насадження гомогенності серед громадян, особливо за рахунок маргіналізації та виключення груп, які знаходяться у найбільш несприятливих умовах. Саме тому, за А. М. Янг, для повного включення громадян у публічну сферу необхідним є створення механізмів групового представництва. Більше того, там, де серед груп є суттєва різниця у здібностях, культурі, цінностях і стилях поведінки і при цьому деякі з цих груп знаходяться у привілейованому стані, категоричне дотримання принципу рівного ставлення веде до збереження пригноблення або несприятливого стану груп. Тому включення та участь кожного у соціальних та політичних інститутах іноді вимагає артикуляції спеціальних прав, які є чутливими до групових відмінностей, для того, щоб зруйнувати пригноблення та несприятливий стан тієї чи іншої групи.

Захищаючи політику відмінностей, ідеалу загального універсального громадянства А. М. Янг протиставляє ідеал різноманіття, який уособлюється, у свою чергу, в ідеалі громадянства, диференційованого по групах та оснований на груповій репрезентації і правах. Дослідниця розглядає різноманітність та відмінність не тільки такими, що не можна усунути, але й бажаними елементами складних суспільств модерну, а запропоновані нею політики спрямовані не стільки на тимчасове та інструментальне виправлення несприятливої ситуації, у якій перебувають ті чи інші групи меншостей, скільки на підтримку існуючих відмінностей. «Безпристрасний загальний підхід, – говорить учена, – це міф. Різні соціальні групи мають різні потреби, культурні характеристики, історію, досвід та сприйняття соціальних відносин. Концепція громадянства не повинна намагатися подолати ці відмінності, вона повинна прийняти їх як невід'ємні елементи соціальної реальності» [7, р. 257-258].

Як бачимо, акцент у своїй мультикультуралістській концепції А. М. Янг робить на соціальній групі і визначає останню як колективне об'єднання індивідів, яке відрізняється від хоча б однієї іншої групи своїми культурними формами, практиками або способом життя. Члени групи мають особливу прив'язаність один до одного завдяки спільному досвіду чи стилю життя, який дозволяє їм асоціювати себе з членами «своїх» групи більшою мірою, аніж з тими, хто до даної групи не належить. Виходячи з цього, соціальна група визначається не тільки набором спільних ознак, а й, що є головним, відчуттям належності [6, р. 43].

Соціальну групу, за А. М. Янг, відрізняє від інших об'єднань кілька властивостей.

По-перше, «соціальна група передбачає схожість з іншими людьми, за допомогою чого вони ідентифікують один одного, а інші люди ідентифікують їх» [7, р. 259]. Мова йде, звичайно, про володіння тією чи іншою особливою ідентичністю. У даному контексті А. М. Янг під ідентичністю розуміє повністю соціальну конструкцію, яка у сучасних мультикультурних суспільствах реалізується у найрізноманітніших контекстах, що взаємно перетинаються. Вона переконана, що саме у соціальних групах забезпечується контекст, усередині якого формуються ідентичності їхніх членів. Відповідно, членство у цих групах безпосередньо впливає на ставлення з боку інших членів суспільства до носіїв зазначених групових характеристик.

По-друге, саме ідентифікація дозволяє відрізнити соціальну групу від агрегату та асоціації. Так, якщо агрегат – це класифікація людей за довільною ознакою - вулиці проживання, бренду машини або кольору очей, то соціальна група «визначається не тим чи іншим набором загальних властивостей, а лише тим почуттям ідентичності, яким люди володіють» [7, р. 259].

Що стосується асоціації, то вона, на відміну від соціальної групи, завжди добровільна. До асоціацій відносяться різного роду клуби, політичні партії, церкви, корпорації тощо. Індивідуалістична контрактна модель суспільства має відношення саме до асоціацій, але не до груп: «ідентифікація не є такою сильною, як у групі» [7, р. 260].

І, нарешті, третя властивість полягає у тому, що соціальна група не примордіальна, вона не має певної загальної сутності, але повинна розумітися у поняттях відносин.

Сучасне суспільство організоване за принципом соціальних груп, і групова диференціація – факт нашого життя. Цей факт стає соціальною проблемою, оскільки одні групи дійсно є привілейованими, а інші пригноблені. Що це означає? За А. М. Янг, група є пригнобленою тоді, коли для усіх або для великої кількості членів групи застосовується одна або кілька форм пригноблення, зокрема такі, як експлуатація, маргіналізація, неспроможність, культурний імперіалізм та насильство [7, р. 261]. Усі ці форми є однаково неприйнятними та морально хибними і неможливо визначити «кращу» або «гіршу» з них. Особи можуть відчувати міру пригноблення залежно від того, до кількох соціальних груп вони одночасно належать. Приміром, темношкірі жінки знаходяться під «подвійним пригнобленням», у той час, як білі жінки завдяки кольору шкіри знаходяться у привілейованому стані, проте через свою стать теж відчувають пригноблення [2, с. 52-53]. Серед пригноблених груп у США А. М. Янг виокремлює жінок, чорних, індіанців, чиканос, пуерториканців та інших іспаномовних американців, азіатів, геїв, лесбіянок, робітників, бідних, людей похилого віку, розумово та фізично відсталих та ін.

Для подолання ситуації домінування та пригноблення А. М. Янг пропонує основні права надавати не окремим індивідам, а групам. Тобто, демократична публіка повинна бути сконструйована таким чином, щоб у ній було місце для висловлення та визнання особливих голосів пригноблених або інших груп, які перебувають у несприятливому становищі. Для цього необхідно створити особливі інституційні механізми, а саме:

- по-перше, в основі групового представництва має стати принцип самоорганізації, що зможе викликати почуття володіння колективною владою, а також рефлексивне розуміння своїх колективних інтересів і досвіду в соціальному контексті [2, с. 53];
- по-друге, право вето на специфічні види політики, які мають прямий вплив на групу, наприклад, в області репродуктивних прав для жінок або у використанні земель резервацій для корінного населення Америки [6, р. 261-262];
- по-третє, дані механізми можуть бути ефективними лише за умови демократизації суспільства загалом. Демократизація, на думку А. М. Янг, – це не перерозподіл влади, а насамперед реорганізація правил прийняття рішень. Тому прагнення жінок та представників певних рас покінчити з інституційною дискримінацією не має зводитися до вимог надати декілька додаткових місць для навчання та роботи, а бути спрямованим на структурні зміни у системі прийняття рішень. Оскільки цінності громадянства найкраще розвиваються через його практику, слід боротися з тими бар'єрами, які стоять на цьому шляху, а не з окремими проявами домінування чи пригноблення. Це повинно передбачати надання громадянам більших можливостей для участі у демократичних процесах саме через соціальні групи [2, с. 53].

З одного боку, зазначені права повинні належати тільки пригнобленим групам. Проте, з іншого, А. М. Янг зовсім не вважає їх тимчасовими або чисто інструментальними, чимось на зразок спеціальних засобів зрівнювання груп між собою, що були застосовані у політиці «стверджувальної дії». З огляду на це, дослідниця зазначає, що групова відмінність у модерних суспільствах є неминучою та бажаною, і скрізь, де є групова відмінність, завжди можливі несприятливе становище чи пригнічення груп. Тому суспільство повинно завжди бути схильним до принципів репрезентації пригнічених або таких, що перебувають у несприятливому становищі, груп і бути готовим втілювати цю репрезентацію у житті.

Дана ідея дещо схожа на ідею позитивної дискримінації, наприклад, через створення системи квотування на керівні посади. Безперечно, запровадження квот у виборчих списках, «резервування» місць у законодавчих органах для представників пригноблених груп (приміром, у Словенії два депутатські мандати обов'язково віддають представникам угорської та італійської діаспори), створення спеціальних виборчих округів для забезпечення представництва пригноблених груп може сформувати додаткові механізми для відстоювання своїх інтересів цими групами. Проте А. М. Янг стверджує, що за таких умов не руйнуються існуючі інституційні перешкоди, які і призводять до домінування та пригноблення [5, р. 141]. Крім того, більшість із перелічених вище інструментів створюють додаткові можливості для найбільш досвідчених, професіоналів, у той час як її концепція має на меті надати права не лише найкращим, а усім представникам пригноблених груп, соціальний статус та оточення яких обмежує їх у саморозвитку та самореалізації, надавши їм змогу стати найкращими у майбутньому [2, с. 53].

Формулюючи теоретичний конструкт мультикультурного суспільства груп і намагаючись показати реальну можливість його ефективного застосування А. М. Янг звертається до метафори міста. Адже простір великого міста створює сприятливе середовище для спільного буття чужинців, способи життя та уявлення про благо яких є неспівмірними між собою [1, с. 10]. Місто є взірцем соціальної диференціації без домінування та пригноблення. У місті групи можуть мирно співіснувати, не асимілюючись та не перетворюючись в єдину гомогенну спільноту. Місто складається з районів, де

проживають представники різних груп, однак межі між цими районами не завжди очевидні. У своєму повсякденному житті мешканці міст залежать від сотень інших людей для задоволення своїх інтересів. У містах завжди є багато пропозицій щодо роботи та хобі, які дозволяють людям з різних груп спілкуватися між собою та дізнаватися більше один про одного. Знову ж таки, це не призводить до формування у них спільних інтересів чи спільної мети [2, с. 53].

На завершення розгляду концепції мультикультуралізму групових відмінностей зробимо певні висновки.

По-перше, дана концепція посідає важливе місце у західній соціологічній теорії. Вона містить соціологічні знання про сучасне суспільство, яке являє собою конгломерат різноманітних соціальних груп, вимушених жити спільно, та вказує шляхи його перетворення й гуманізації. Захищаючи політику відмінностей, А. М. Янг ідеалу загального універсального громадянства, суть якого полягає у тому, що усі члени суспільства однакові в якості громадян, незалежно групових відмінностей та соціальних нерівностей, протиставляє ідеал різноманіття, що уособлюється в ідеалі громадянства, диференційованого по групам та оснований на груповій репрезентації і правах.

Не можна сказати, що А. М. Янг не розуміє труднощів реалізації ідеалу різноманіття. Вона їх добре розуміє, більше того, зауважує, що це можливо лише в умовах демократизації. Адже тільки демократичне суспільство сконструйовано таким чином, що у ньому є місце для висловлення та визнання особливих голосів пригноблених або інших груп, які перебувають у несприятливому становищі, для забезпечення їм можливості стати найкращими у майбутньому.

По-друге, теоретичний конструкт А. М. Янг, як і будь-яка інша теорія, містить положення, що викликають дискусію. У найзагальнішому виді мова йде про схожість з концепцією демократичного плюралізму або плюралістичної демократії. Виникають й інші критичні зауваження про те, що мультикультуралізм А. М. Янг руйнує принцип загального блага, а ідея групового громадянства – національну ідентичність. Відповіді на ці зауваження – справа часу. Головний аргумент ученої у тому, що її концепція може стати основою міцнішого та більш солідарного суспільства, яке дозволить усім його членам розвиватися та самореалізуватися.

І, останнє, на сьогодні концепцію А. М. Янг, з одного боку, можна вважати особливо важливою й актуальною, адже сучасні суспільства ще далекі від справедливого представництва груп: одні з них є привілейованими, а інші все ще залишаються пригнобленими. Тому різного роду соціальні рухи мобілізуються не тільки навколо тих чи інших інтересів, але й саме навколо групової ідентичності. Мова йде про рухи літніх людей, гомосексуалістів, жінок, біженців тощо.

Проте, з іншого боку, мультикультуралізм групових відмінностей, який захищає американська дослідниця, стимулюючи розвиток комунітарної (общинної) ідентичності, пригнічує індивідуальну, провокує сегрегацію, породжуючи штучні межі між громадами та формуючи свого роду гетто на добровільній основі. У результаті чого у багатьох країнах світу виникають замкнуті моноетнічні, монорелігійні або монорасові квартали, навчальні заклади тощо. Отже, така політика закріплює неподільну владу громади, групи над індивідом, позбавленим можливості вибору. Однак доцільно зауважити, що збереження культурної своєрідності є безумовним правом усіх громадян і кожна людина повинна мати індивідуальне право інтеграції у суспільство.

Література:

1. Глухов А. Политическая гетерогенность и «конституция свободы» / А. Глухов. – Социологическое обозрение. – 2013. – № 2. – Т. 12. – С. 3-15.
2. Голинська Х.О. Концепція громадянства Айріс Маріон Янг / Х.О. Голинська // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2012. – № 107. Сер. Філософія. Політологія. – С. 51-54.
3. Хомяков М. Б. Брайан Бэрри : либеральный универсализм против мультикультурализма и национализма / М. Б. Хомяков // Журнал социологии и социальной антропологии. – 2007. – Т. 10. – №1. – С. 74–100.
4. Яценко К.А. Ідентичність як внутрішній аспект мультикультуралізму: соціально-філософський аналіз / К. А. Яценко // Гуманітарний вісник ЗДІА. – 2013. – № 54. – С. 82-90
5. Young I. M. Inclusion and Democracy / Iris Marion Young. – New York : Oxford University Press Inc., 2000 – 304 p.
6. Young I. M. Justice and the Politics of Difference / Iris Marion Young. – Princeton, NJ : Princeton University Press, 1990 – 286 p.
7. Young I. M. Polity and Group Difference: A Critique of the Ideal of Universal Citizenship [Electr. resurs] / Iris Marion Young // Ethics. – Vol. 99 – No. 2. (Jan., 1989). – P. 250-274. – Access mode : http://homepage.univie.ac.at/herbert.preiss/files/Young_Polity_and_Group_Difference_A_Critique_of_the_Ideal_of_Universal_Citizenship.pdf